

Čiste i nečiste životinje i životinje za žrtvovanje i klanje u starih Hebreja

Saša Zavrtnik* i Damir Žubčić

Uvod

Početak ljudske civilizacije je vrijeme u kojem su ljudi počeli obrađivati zemlju i kada su pripitomili prvu životinju (Vučevac Bajt, 1993.). Time početak civilizacije predstavlja i početak suživota životinja i ljudi, a time i početke razvoja veterinarske medicine. U suživotu sa životinjama, čovjek je uočio da postoji veza između bolesti životinja i bolesti ljudi; uvidio je da se određene bolesti mogu sa životinja prenijeti na ljude (zoonoze), dok se neke mogu s ljudi prenijeti na životinje (antropozoonoze) (Vučevac Bajt i Džaja, 2005.).

U ovom su radu razmatrani zdravstveni zakoni koji propisuju **čiste i nečiste životinje i životinje za žrtvovanje i klanje kod starih Hebreja**. Cilj je prikazati propise koji govore o tom aspektu *hebrejske medicine*, a čijim su pridržavanjem Hebreji bili zaštićeni od mnogih bolesti što nam uistinu može ukazivati na poseban odnos u njihovoj povijesti i društvu.

U početku, oko 2000 godina prije Krista, Hebreji su živjeli životom nomadskih pastira. Njihov svakodnevni način života održavao je blisku povezanost sa stadima bilo zbog hrane ili sirovina životinjskog podrijetla

kao i zbog žrtvovanja životinja Bogu Hebreja. Upravo taj intenzivni kontakt sa životinjama daje temelj razmatranjima *profilaktičkih medicinskih naputaka* koji proizlaze iz tog međuodnosa, a isti upravo ovisi o pridržavanju spomenutih zakona. Zakoni su uglavnom iz treće knjige (Mojsijevog) Petoknjižja, iz knjige Levitskog zakonika. Medicinski vid zakona, koji će se razmatrati, u starih Hebreja je uglavnom bio preventivnog karaktera, orijentiran na sprječavanje bolesti (Stanojević, 1962.). Ukoliko bi se Hebreji držali Božjih zakona, bili bi u miru s njim te duhovno i fizički zdravi što bi se odrazilo i kroz profilaksu pojedinih bolesti među domaćim životinjama, odnosno u njihovim stadima.

Stoga će ova razmatranja težiti ostvarivanju svoje svrhe pružajući uvid u odabir, odnosno *selekciju* domaćih životinja prema određenim poželjnim osobinama očitovanih u fenotipu životinja, u *inspekciju* životinja, kao i *kastraciju* istih, a sve u prilog žrtvovanja životinja i njihovog korištenja za *ishranu* ljudi. Osim biblijskih, starozavjetnih propisa, obrađeni će biti i oni koje donosi Talmud, a odnose se na košer klanje. Ovim radom namjera je zaokružiti specifične

Saša ZAVRTNIK*, dr. med. vet., (dopisni autor, e-mail: zavrtnik@gfv.hr) Geotehnički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Varaždin, Hrvatska; dr. sc. Damir ŽUBČIĆ, dr. med. vet., redoviti profesor, Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

aspekte iz povijesti veterinarske medicine u starih Hebreja koji su u svojoj biti i s obzirom na prirodu onih kod susjednih naroda u ondašnjoj kulturi i okruženju bili ne samo posebni nego i napredni.

Biblijski zapis - Tora

Tora ili Zakon, Pentateuh ili (Mojsijevo) Petoknjžje predstavlja prvih pet knjiga Staroga zavjeta, odnosno Biblije. Tu spadaju: Knjiga Postanka, Knjiga Izlaska, Levitski zakonik, Knjiga Brojeva i Ponovljeni zakon (Kaštelan i Duda, 1999.). Autorom se smatra Mojsija koji je nakon 430 godina izveo Hebreje, odnosno Izraelce iz ropstva u Egiptu. Zakon predstavlja pisanu Božju objavu hebrejskom narodu koju je Mojsije primio na gori Sinaj i zatim je predao narodu. On je propis, naputak, uputa, pouka kako živjeti u skladu s Bogom, njegovim stvorenjem i bližnjim (Tenney, 1977.) sa svrhom dobrobiti društva i pojedinca.

Čiste i nečiste životinje

Prema Mojsijevom zakonu, u knjizi Levitskog zakonika, životinje su podijeljene na one koje su za Hebreja čiste i na one koje su nečiste. Čiste životinje su Hebrejima dopuštene za jelo, kao i njihovi proizvodi, dok se nečiste životinje ne smiju jesti. Ta se podjela odnosi na obrednu čistoću i nečistoću koja je od Boga propisana, no bit će prikazano da takva podjela i propisi imaju dublji i ne samo jedan smisao. Njihova svrha ima *praktični i medicinski opravdani aspekt*.

U Levitskom zakoniku 11:1-8 nalazi se popis kopnenih skupina životinja, četveronožaca, sisavaca koje su Hebreji smjeli jesti i navedene su četiri vrste koje su im zabranjene. Uvjet koji mora biti zadovoljen da bi životinju mogli jesti jest taj da ona ima razdvojen papak – to je cijela skupina *papakara*, i životinje moraju preživati – to uključuje samo *preživače* dvopapakare. Nečiste su sve ostale životinje koje imaju samo jednu

od propisanih karakteristika, a tu su: deva, kunić, zec i svinja (Šarić, 1998./99.). Zanimljivo je istaknuti da nakon više od 3000 godina, koliko je prošlo od kada je Mojsije zapisao ovaj tekst, nema druge životinjske vrste koja bi imala samo jednu od spomenutih karakteristika, osim onih koje imaju obje (Da-Don, 2004.). Vrlo zanimljiv zoološki fenomen odavna providen u ovome zapisu, unatoč tome što Mojsije prema našem saznanju nije imao iskustva u zoologiji, niti su u ono vrijeme bili poznati svi kontinenti te upoznat sav njihov živi svijet.

Ovdje ćemo se osvrnuti samo na svinju koja je bila zabranjena za konzumaciju, a jedan od razloga je zasigurno taj što je ona prijenosnik opakih bolesti. Trihinelozna je jedna od njih, a prouzročena je nematodom, oblicem *Trichinella spiralis*. Isto tako, masno meso svinje je podložno kvarenju, osobito u toploj klimi Palestine (Škrobonja i sur., 2003.). Zabranu uzgoja svinja napominje i Talmud (Verber, 1990.).

Levitski zakonik 11:9-12 propisuje uvjete potrebne za vodene organizme da bi oni bili dopušteni za prehranu. Bez obzira je li životinja slatkovodna ili živi u moru, mora imati i peraje i ljuske, kako bi ju Hebreji mogli jesti. Svi drugi vodeni organizmi su zabranjeni. Tu između ostalih spadaju i mekušci te člankonošci koji žive u vodi. Za primjer ćemo uzeti školjkaše i rakove, za koje znamo da su prijenosnici bolesti, ali i da prouzroče trovanja hranom s obzirom na to da im je meso brzo kvarljivo, osobito izvan vode i na višim temperaturama kakve su normalne u toplom palestinskom području. Tako u dopuštene akvatičke organizme spadaju samo ribe i to one s ljuskama, a u zabranjene ribe spadaju som, jegulja, kečiga, morska mačka, morski pas, raža i druge koje nemaju ljusaka. Zabranjeni su i morski sisavci, jer imaju peraje, ali nemaju ljuske. Danas bi ovaj propis mogli uporabiti za upućivanje na ljudski faktor istrebljenja morskih sisavaca, primjerice morskih krava ili

za ugrožavanje i prijetnju izumiranja zbog izlova mnogih vrsta kitova čime se direktno ljudskom aktivnošću, nemarom, nebrigom, nepromišljenošću, nesavjesnošću, pohlepom, nepovratno gubi predivna biološka raznolikost ovog na čuvanje i održavanje nam povjerenog planeta.

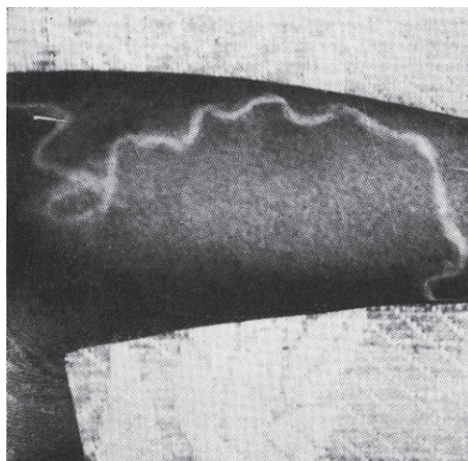
Treća skupina životinja u Levitskom zakoniku 11:13-19 su ptice i šišmiši. Budući da je razred ptica izuzetno šarolik, navedene su samo ptice koje nisu dopuštene za konzumaciju. Između njih su orlovi strvinari, gavrani, galebovi, pelikan, labudovi i druge, za koje se danas zna da na ljude prenose mnoge bolesti budući da se hrane mesom i strvinama. Kao primjer dobro je spomenuti virusnu bolest koju prenose vodene ptice – ptičju gripu, a ona nanosi ozbiljne štete u peradarstvu te je smrtonosna i za ljude. Šišmiš je također poznat kao vektor zaraznih bolesti kao što je bjesnoća.

Levitski zakonik 11:20-28 navodi ostale krilate životinje, kukce, koji su svi proglašeni odvratnima za jelo, osim onih „koji imaju na svojim nožicama listove za skakutanje po zemlji“ što odgovara taksonomskoj skupini *ravnokrila*. Tu spadaju skakavci, zrikavci i cvrčci. Ti su kukci zapravo jako hranjivi i dobar su izvor bjelančevina te u pustinji mogu poslužiti kao hrana kad nema ničega drugog dostupnog (Alexander i Alexander, 1989.). Od krilatih kukaca dobro je spomenuti pčelu, koja je tu proglašena odvratnom, ali je med, kao produkt biljaka koji pčele sakupljaju i fermentiraju, ipak dopušten za hranu. U skupinu krilatih kukaca spada i muha. Zanimljivo je navesti da se od Babilona i Asura do Sredozemnog mora i Filisteje za nju znalo da ona ima neku zloćudnu moć koja donosi bolest. Spominju se muhe koje napadaju cijelu zemlju, osobito ljeti, i ulaze u oči, uši, nos, usta, hranu, posude te prenose različite probavne bolesti i druge zaraze (Thorwald, 1991.). Muha prenosi mnoštvo bakterijskih, ali i parazitarnih

bolesti jer sjeda na svakojaku organsku tvar u raspadanju, osobito životinjskog podrijetla te se njome hrani i na njoj se razmnožava. Knjiga propovjednika 10:1 govori: „*Uginula muha usmrđi mirisno ulje...*“ Praktična izjava o nečistoći muhe i kako ona zagađuje stvari. Ovaj odjeljak, u 27. retku zabranjuje i četveronožne životinje sa šapama. To se odnosi na *zvijeri*, od kojih možemo spomenuti porodicu *pasa* – pse, vukove, lisice, koji na čovjeka prenose virus bjesnoće, gliste, trakavice i druge uzročnike bolesti.

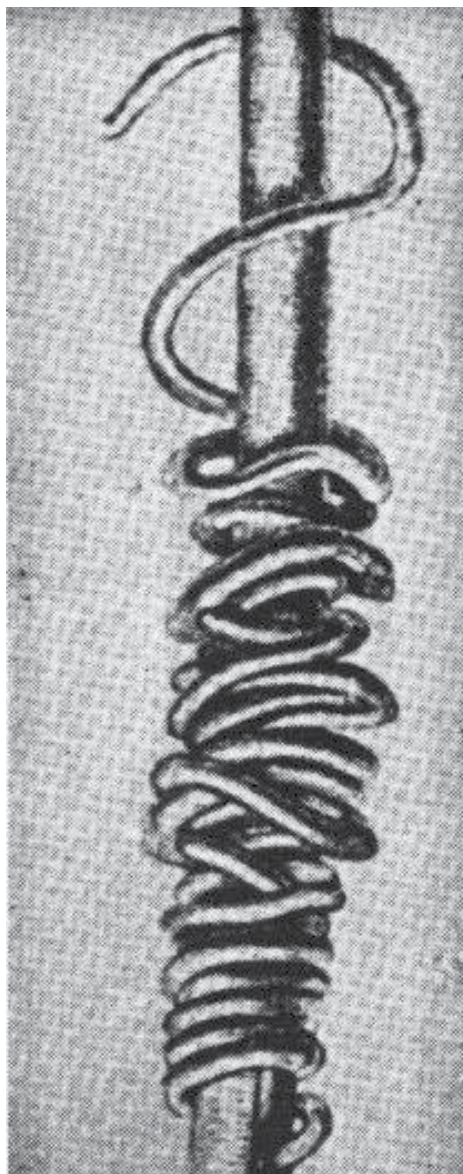
Posljednja skupina životinja u ovome poglavlju su gmizavci, životinje koje gmižu po zemlji, odnosno, zadržavaju se tik uz tlo i žive u njemu – Levitski zakonik 11:29-45. Navedeni su krtica, miš i gušteri. Miš je sam vektor bolesti ili prenosi parazite koji ih mogu prouzročiti. Neke vrste guštera također imaju opasan otrovan, kontagiozan ugriz ili prenose parazite poput krpelja koji šire određene bolesti. Isti zakoni o čistim i nečistim životinjama nalaze se u knjizi Ponovljenog zakona 14:3-21.

Hebreji su imali navedeni popis dopuštenih i zabranjenih životinja kako bi bili zdravi i zaštićeni od mnogih nama tropskih bolesti. Radi potpunijeg predočavanja onoga što ih je okruživalo i predstavljalo im potencijalnu opasnost te zbog boljeg shvaćanja spomenutih zakona i podjela životinja evo nekih od tih bolesti: tripanosomoza, parazitarna bolest koja se javlja u područjima gdje obitavaju deve. Bičša, koji je uzročnik ove bolesti, prenose hematofagni člankonošci, oni koji se hrane krvlju, poput krpelja i komaraca. Shistosomoza je isto tako parazitarna bolest, a prouzročena je metiljem. Oboljeti mogu domaći preživčaci, deve i ljudi. Bolest prenose puževi iz roda *Bulinus*. Gnatostomozu prouzroči nematod, nositelji su: mesojedi, pas, mačka, kuna i drugi, a posrednici određeni račići, ribe, žabe, zmije. Drakunkuloza je bolest kod koje je nositelj čovjek, pas, mačka, a uzročnik je vitki i bijeli nematod

Slika 1. Ženka *Dracunculus medinensis* u potkožju nadlaktice

Dracunculus medinensis. Prenosi ga račić iz roda *Cyclops*, a osoba se invadira pijenjem vode u kojoj se on nalazi. Parazita se još naziva i „medinski crv“ te „mali zmaj“. Parazitira u potkožju noge, stopala, moguće i u drugim dijelovima tijela. Ženka može biti duga od 70 do 120 centimetara (Slika 1). Ovog parazita čovjek poznaje vjerojatno duže od svih drugih, zbog njegove izuzetne veličine, ali i zbog načina na koji se on vadio. Parazita bi kroz mali otvor na koži uklještili drvcem te ga namatali oko toga štapića, jedan do dva okretaja dnevno. Ovisno o dužini parazita, izvadili bi ga za oko tri tjedna (Tenney, 1977.) (Slika 2). Važno je spomenuti i mijaze, bolesti prouzročene parazitiranjem ličinki dvokrilaca na ili u koži životinja ili ljudi. Muhe polažu svoja jajašca na ozlijeđenu kožu ili na sluznice oka, nosa, rodnice, anusa. Ličinke, koje se izlegu, hrane se sekretima ili tkivom mjesta na kojem se nalaze. Mogu izazvati lokalne ili opću infekciju, iritirajući i traumatizirajući tkivo (Živičnjak, 2005./2006.). Ove bolesti izgledaju strašno i uistinu nisu bezazlene, no već prije gotovo 3500 godina jedan mali bliskoistočni narod, Hebreji, imao je propisan način kako se od njih sačuvati i ukoliko bi ga ljudi

Slika 2. „Mali zmaj“ izvađen na štapiću

practicirali bili su puno manje izloženi problemima prouzročenih posljedičnim komplikacijama.

Životinje za žrtvovanje i klanje

Hebreji su u prvom redu bili *društvo stočara* pa tek kasnije zemljoradnika.

Najznačajnije zanimanje, ponajprije u doba prije osvajanja obećane zemlje Kanaana, odnosno Palestine, bilo je *pastir*. Uvjeti na tom području bili su povoljni za razvoj stočarstva – vrlo topla i suha klima s rano jesenskim i kasno proljetnim kišama pogodnim za vegetaciju. Najviše su uzgajali miješana stada ovaca i koza, a držali su i goveda te magarad. Konji i deve na važnosti dobivaju tek kasnije, nakon dolaska Hebreja u Kanaan i ustanovljenja kraljevstva. Deve su bile glavno prijevozno sredstvo za vrijeme vladavine kralja Solomona, oko 1000 godina prije Krista (Hughes i Travis, 1985.).

Životinje su u kulturi hebrejskog naroda uistinu bile *blago* u pravom smislu riječi. Uz sve već spomenute uloge koje su imale životinje, najviše stoka, i životinjski produkti u svakodnevici Hebreja, važnu i nezaobilaznu ulogu imale su *životinjske žrtve*. U vezi s time, potrebno je spomenuti osnove i značenje žrtvovanja te navesti neke od žrtava koje su se prinosile Bogu.

Smisao izraza da su životinje bile blago – vrlo vrijedne i cijenjene u Hebreja, ima svoje značenje u tome što su se samo one najbolje mogle prinositi kao žrtva. To čitamo u knjizi Levitskog zakonika 22:18-25: „*Soaki čovjek doma Izraelova ili stranac u Izraelu koji donosi svoj prinos kao zavjet ili kao dragovoljan dar da se prinese Jahvi kao žrtva paljenica – da bude primljen – mora prinijeti muško, bez mane, bilo to goveče, ovca ili koza. Nikakvo s manom na njemu nemojte prinositi, jer vam to neće biti primljeno. Ako tko prinosi Jahvi žrtvu pričesnicu da izorši kakav zavjet ili učini dragovoljan prinos, bilo od krupne ili sitne stoke, ta životinja, da bude primljena, mora biti bez mane; nikakve mane na njoj ne smije biti. Nikakvu slijepu ili hromu, ili osakaćenu, gušavu, šugavu ili krastavu životinju, nikakvu takvu Jahvi nemoj prinositi niti ikakvu takvu na žrtvenik kao paljenu žrtvu Jahvi polagati. Junca ili ovcu s kakvim udom protegnutim ili prikraćenim*

možeš prinijeti kao dragovoljan prinos, ali kao žrtva zavjetnica neće biti primljena. Jahvi nemojte prinositi životinje sa zgnječanim, stučanim, rastrgnutim ili odsječanim mošnjama. To u svojoj zemlji ne činite, niti takvo što primajte od stranca da to prinesete kao hranu svoja Boga. S manom su, jer su osakaćene. Zato vam neće biti primljene.“ Vidimo da se za žrtve prinosila krupna i sitna stoka, što uključuje goveda, ovce i koze, dok na drugom mjestu čitamo da su oni, koji nisu imali stoke, mogli prinositi ptice, grlice i golubove – Levitski zakonik 1:14, 5:7. Osim gore navedenog teksta, postoji mnoštvo navoda u Levitskom zakoniku koji govore o potrebi za savršenosti žrtve koja bi se prinosila pred Boga. Životinje su, kao što i vidimo iz strogosti propisa, morale biti one najbolje iz stada, bez vidljivih znakova bolesti i ikakvih nedostataka.

Obred žrtvovanja imao je središnje mjesto u kulturi i vjeri Hebreja (Slike 3-6). Omogućavao je narodu, odnosno pojedincu, očišćenje od grijeha počinjenog prestupajući bilo koju od Božjih zapovijedi, a životinja koja je bila žrtvovana, predstavljala je pojedinca ili narod te, pošto je kazna za grijeh smrt, takva žrtva je zapravo bila zastupnička (Alexander i Alexander, 1989.). Gledajući Bibliju u cjelini, Stari i Novi zavjet, u svjetlu kršćanstva, sve te žrtve su upućivale na jednu savršenu zastupničku žrtvu položenu jednom za grijeh čitavog svijeta, svih ljudi, a ta je sam Isus Krist. Za žrtvovanje se prinosilo i brašno, beskvasne pogače, ulje, sol, tamjan, dok se med i kvas nisu smjeli spaljivati – Levitski zakonik 2:1-16.

Budući da je istaknuto da su životinje imale izuzetno važno mjesto u hebrejskom narodu i njihov je život bio usko povezan s njima, a životinjske žrtve su, kao središnjica štovanja Boga, morale biti bez mana – vidljivih nedostataka u fizionomiji, iz toga zaključujemo da su se pastiri, kao i vlasnici stada, trudili držati i uzgajati upravo takve životinje.

To znači da su oni *odabirali* najbolje životinje *po fenotipu* – vanjskom izgledu jedinke, kako bi iz generacije u generaciju imali dobro potomstvo bez manjkavosti i nekih patoloških promjena, jer se to od njih i zahtijevalo, ukoliko bi željeli imati životinje poželjne za svakodnevni vjerski život. Tako tu dolazimo do ranije spomenutog pojma *selekcije* gdje se zapravo odabiru životinje s najpoželjnijim genetskim materijalom koji se odražava u fenotipu iste. Kako je veterinarska medicina danas zadužena za napredak stočarske proizvodnje kroz selekciju, u ovom primjeru dobro vidimo veterinu na djelu. Zanimljiva je i zapovijed u 19. poglavlju i 19. retku, gdje stoji: „*Ne daj svome blagu da se pari s drugom vrstom.*“ Promatrajući to u svjetlu današnjih znanstvenih spoznaja, možemo zamijetiti utemeljenost ove tvrdnje kojoj je cilj spriječiti bilo kakve nakaznosti ili komplikacije do kojih bi moglo doći ako bi se parile različite životinjske vrste. Ovakvom direktnom odredbom to je izbjegnuto i tako upozoreno na neprirodan čin koji ne bi urodio ničim dobrim. Bilo je zabranjeno i parenje konja s magarcem. Uz to, očita je i namjera očuvanja čistoće genetskog materijala pojedine vrste.

Uz sve dosad navedeno, treba se osvrnuti i na činjenicu da su svećenici u hebrejskom narodu bili ti koji su pregledavali i preuzimali životinje za žrtve te odlučivali jesu li one dobre ili nisu (Karasszon, 1988.). To nas upućuje na misao da su očito imali iskustva s *inspekcijom* mnogih životinja i različitih životinjskih vrsta pa tako i s određenim bolestima koje su one imale, a nabrojene su te dobro naglašene u prije spomenutom biblijskom tekstu, što je opet jedan vid veterinarske prakse.

Smatra se da su Hebreji, kako je i istaknuto u već navedenom retku iz Levitskog zakonika 22:24, poznavali *kastraciju* domaćih životinja - kirurški zahvat odstranjivanja muških spolnih

žlijezda. Kao što i stoji u biblijskom retku, to su očito obavljali gnječenjem, drobljenjem, vađenjem testisa iz mošnje te odsijecanjem, odnosno odstranjivanjem cijelog skrotuma (Karasszon, 1988.). To je još jedan primjer veterinarskog zahvata u radu sa životinjama, točnije stokom.

Iako životinjske žrtve i obrede žrtvovanja nalazimo i kod drugih naroda i kultura, ne samo toga vremena nego kroz mnoga povijesna razdoblja, ipak pravila i zakoni pri žrtvovanju, kao i same žrtve, u hebrejskom narodu zauzimaju jedinstveno i posebno mjesto u povijesti, ali i u ondašnjoj kulturi. Evo nekih posebnosti koje su Hebreje i njihove žrtve Bogu činile jedinstvenima u onome vremenu s obzirom na rituale koje su imali okolni narodi.

Prva specifičnost u njihovoj vjerskoj kulturi je *monoteizam*. To znači da su Hebreji poznavali i štovali samo *jednoga* Boga kao pravoga, istinitoga i živoga. Stoga je bilo strogo zabranjeno praviti bilo kakva obličja – kipove, slike, kumire bilo kojega stvora na zemlji, pošto je sve stvorio Bog i kao takva stvorenja nisu savršena, niti mogu biti božanstva. Isto tako ti likovi ili kipovi, koje bi ljudska ruka napravila, bili bi raspadljivi i nesavršeni, što nikako ne odražava život koji Bog Hebreja posjeduje i nosi u sebi. U Knjizi Izlaska 20:4-5 stoji zapisano: „*Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodama pod zemljom. Ne klanjaj im se niti im služi.*“ Levitski zakonik 26:1 kaže: „*Ne pravite sebi kumira; ne podižite sebi ni kipa ni spomen-stupa; ne postavljajte u svojoj zemlji kamenja s likovima da pred njih padate.*“ *Idolatrija* je bila strogo zabranjena i smatrala se kao jedan od najgorih prekršaja (Schultz, 1970.).

Sljedeća specifičnost je ta da je *grieh* taj koji predstavlja prekid odnosa s Bogom te je prepreka osobnom i blaženom odnosu između njega i naroda kao i svakog pojedinca. Bog je apsolutno savršen u svemu pa tako i u

svetosti, pravednosti i moralnoj čistoći, dok grijeh kalja čovjeka u njegovu duhu i tako ga čini nepristupačnim Bogu. Zamjenska, odnosno zastupnička životinjska žrtva je podnijela kaznu toga grijeha kako bi osoba bila očišćena i mogla pristupiti Bogu (Hughes i Travis, 1985., Remmers, 2001.).

Važno je spomenuti i da je sam obred žrtvovanja Božji zakon i uputa narodu kako bi mu se mogli približiti. U njemu nema nikakvih tragova magije, čaranja ili vračanja (Alexander i Alexander, 1989.), odnosno vještičarenja (Osler, 1913.).

Isto tako, u tim obredima *nema ljudskih žrtava, orgija, općenja sa životinjama, obreda plodnosti ni bilo kakvog oblika prostitucije* (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.).

Za razliku od toga, okolni su narodi štovali stotine božanstava, klanjali se nebrojnim idolima, ugađali su bogovima i demonima na svoje načine, a oni su ih danonoćno vrebali s planina, u nizinama, rijekama, s krovova, na ulicama. Imali su mnoštvo čarobnih formula, vračarskih i magijskih obreda te su prakticirali žrtvovanje ljudi – i novorođene djece (Slika 7), bludničili su u čast bogovima kroz orgijanje, obrede plodnosti, spolni odnos sa životinjama i razne druge oblike prostitucije (Schultz, 1970., Thorwald, 1991.).

Ovi starozavjetni stihovi svjedoče o tome koliko je hebrejski narod i njihova svakodnevna praksa bila drugačija od

naroda koji su ih okruživali, bilo Egipćani, Kanaanci, Babilonci... „*Ne gatajte! Ne čarajte!*“ – Levitski zakonik 19:26. „*Ne obraćajte se na zazivače duhova i vračare; ne pitajte ih za savjet.*“ – Levitski zakonik 19:31. „*Ne smiješ dopuštati da koje tvoje dijete bude žrtvovano Moleku; ne smiješ tako obeščašćivati ime Boga svoga.*“ – Levitski zakonik 18:21. „*Ta Jahvi je zazorno i mrsko sve što su oni činili svojim bogovima. Čak su svoje sinove i kćeri spaljivali u čast svojim bogovima.*“ – Ponovljeni zakon 12:31. „*Da nisi legao ni s jednom životinjom – od nje bi postao nečist. Žena ne smije stati pred životinju da se s njom pari. To bi bila krajnja opačina. Ničim se od toga nemojte onečišćavati! Ta svim su se tim onečišćavali narodi koje ja ispred vas tjeram. I zemlja je postala nečista.*“ – Levitski zakonik 18:23-25. Izvrstan prikaz onoga što su drugi radili, a Hebrejima je to bilo zabranjeno i protivno Božjem karakteru. To da je općenje sa životinjama bilo zabranjeno, osim na moralnu čistoću, još jednom ukazuje i na *medicinsko-higijenski aspekt profilakse od različitih bolesti – zoonoza*, koje bi se tim činom mogle prenijeti.

Osim dosad navedenih posebnosti životinjskih žrtava evo i nekoliko osnovnih, odnosno *općih pravila žrtvovanja*, vidljivih pri svakoj pojedinoj žrtvi. Prvo se životinju prikazalo pri oltaru. Zatim

Slika 3. Dovođenje životinje za žrtvu

Slika 4. Polaganje ruku na žrtvenu životinju

je osoba koja bi dovela životinju položila svoje ruke na nju, na glavu životinje, u znak zamjenskog, zastupničkog žrtvovanja. Tada bi životinju zaklali. Slijedi škropljenje oltara krvlju žrtve. Na kraju se životinja spaljuje cijela ili se određeni pečeni dijelovi blaguju (Schultz, 1970.) (Slike 3-6).

Slika 5. Klanje žrtvenog janjeta

Slika 6. Žrtvenik za paljenice

Slika 7. Kanaanski bog Molek i žrtva - dijete

Izvanbiblijski zapis - Talmud

U prethodnim je poglavljima bio citiran i tumačen biblijski zapis koji svoje početke ima oko 1500 godina prije Krista. Uz njega, važno je spomenuti još jednu, posebnu, književnu skupinu usmene i pismene predaje Hebreja, odnosno Židova, a to je *Talmud*. Sam naziv „Talmud“ je izvedenica hebrejskog glagola „*lamad*“ koji označava učenje, pouku, objašnjenje, smisao (Verber, 1990.). Talmud, kao povijesno književno djelo, predstavlja zbornik cjelokupnog usmenog predanja nešto ranijih i manjih književnih skupina – Mišne i Gemare, nastalih nakon Krista, u kojem se Mišna komentira i pojašnjava, a Gemara predstavlja ono što je predano i prihvaćeno od prijašnjih naraštaja (Verber, 1990.). Tu rabini neke stvari uvode i naređuju, a nekima presuđuju ili ih zabranjuju, izvodeći određeni zakon iz Mojsijeva zakona – Tore. Cjelokupno je djelo, sročeno u obliku pitanja i odgovora, nastajalo između 188. i 500. godine nakon Krista. Uz Toru – Petoknjžje, Babilonski se Talmud drži obvezujućim za određen dio židovske populacije i njima je izjednačen s Mojsijevim zakonom te mu se ništa ne smije dodavati ili oduzimati, već se sve u njemu mora nasljedovati (Da-Don, 2004.).

Košer klanje – Šehita

Vezano uz životinje za žrtvovanje, obvezno je spomenuti i način na koji su one klanje, takozvano *košer*, odnosno *šehita* klanje pobliže opisano u Talmudu. Hebrejski izraz *košer* označava ispravne životinje i hranu, one koje dopušta Zakon – Tora te koje su pripremljene na ispravan način (Simmons, 2008.). Levitski zakonik propisuje koje životinje su dopuštene za prehranu Hebreja, a meso od takvih životinja je košer meso (Da-Don, 2004.).

Životinja mora biti zaklana prema Zakonu i predaji u Talmudu, osim što za ribu ne postoji takav propis, ona je neutralna. Košer koljač – *šohet* oštirim nožem, bez prethodnog omamljivanja,

prerezuje jednjak, dušnik i karotidu jednim kontinuiranim rezom – od sredine vrata prema šiji životinje, ona gubi svijest te trenutno i bezbolno ugiba. Danas svi šoheti imaju svjedodžbe (Da-Don, 2004., Simmons, 2008.). Omamljivanje nije dopušteno, jer joj se ne smije oštetiti ni jedan organ. *Nakon klanja slijedi pregled unutarnjih organa zbog mogućih bolesti, odnosno patoloških promjena, što bi životinju učinilo ne-košer, odnosno terefot ili trejfe* (Da-Don, 2004., Simmons, 2008.). Za pregleda, posebna se pažnja posvećuje plućima. Upravo ovakvo klanje, koje ima minimalan ili nikakav utjecaj na organizam, kao i općeniti pregled životinja za žrtvovanje i hranu, omogućilo je dobro poznavanje unutarnjih organa životinja i komparaciju zdravog stanja organizma s onim promijenjenim, bolesnim, pružajući Hebrejima mnogo *patoanatomskih spoznaja* (Glesinger, 1954., Vučevac Bajt, 1993.). Nakon pregleda slijedilo je odstranjivanje vena i masnoće koje su zabranjene za konzumaciju. Danas se, zbog zamršenosti postupka, stražnji dio košer životinje uklanja te prodaje kao ne-košer. Uslijed zabrane jedenja krvi, vrši se košeriranje, odnosno izdvajanje krvi. Meso se ispire i namače u mlakoj vodi oko pola sata. Zatim se cijela površina mesa soli grubom solju kako bi se uklonila zaostala krv. Tako zasoljeno meso stoji na kosoj i izbušenoj podlozi jedan sat, da bi sva krv mogla isteći. Nakon toga se meso temeljito ispire tri puta, da bi se odstranila preostala krv zajedno sa soli. Sama krv se može odstraniti i prženjem na izbušenoj rešetci i nad otvorenom vatrom. Ovi postupci s mesom moraju biti učinjeni u roku od tri dana nakon klanja, kako se krv u venama ne bi zgrušala. Nakon toga, meso se smije samo peći (Da-Don, 2004.). Košer klanje je čisto i higijensko, jer osim što životinja gotovo trenutno ugiba, odstranjuje se krv, masnoća, bubrezi i crijeva – sve ono što može biti bolesno, izvor zaraze za ljude i životinje, i sve organe se pregledava. Kašrut je stoga utemeljen na brizi za ljudsko zdravlje (Da-Don, 2004.).

Kod košer prehrane, zabranjeno je zajedno jesti i kuhati meso i mlijeko (Da-Don, 2004., Simmons 2008.), što svoj smisao ima u trajanju probavljanja mesa s obzirom na mlijeko, čime se sprječava nepotrebno opterećenje organizma. Za hranu su dopuštena jaja i mlijeko samo od košer životinja. Rabini su još dodali da su jaja s jednim šiljatim, a drugim zaobljenim krajem košer, dok ona s dva šiljata ili tupa kraja to nisu. Primjerice školjkaši, rakovi i morski sisavci nisu košer kao i neke vrste riba. Kavijar je dopušten od onih vrsta riba koje su košer. Med je košer budući da primarno potječe od biljaka, to jest, nektara (Da-Don, 2004., Simmons 2008.).

Iz *duhovnog aspekta*, Hebreji su držali košer, a jedan dio židovske populacije ga drži i danas, zbog toga što je to bila direktna Božja zapovijed hebrejskom narodu. Određeni vid *praktičnosti* košera je u osobnome rastu pojedinca koji se tako svjesnim odabirom onoga što će jesti, a što neće, sam disciplinira, umjesto da se povodi za svakom instinktivnom požudom, a ta se *samodisciplina* može prenijeti i na ostala područja osobnog života. *Zdravstveni razlozi* su već bili spomenuti i oni su jedan od temelja postojanja košera. S moralnog gledišta pa i gledišta *veterinarske etike*, okrutnost prema životinjama je svedena na najmanju moguću mjeru. Na primjer, protuprirodno i zabranjeno je klati majku i mladunče u isti dan, ili ga kuhati u majčinu mlijeku (MacKintosh, 1988., Simmons, 2008.) – Izlazak 23:19, 34:26; Levitski zakonik 22:28; Ponovljeni zakon 14:21. Ovo je bila praksa poganske kanaanske religije gdje su vjerovali da će time povećati plodnost i produktivnost (MacArthur, 1997.). Isto tako sa žive životinje se ne smije odstranjivati ud. Životinje se kolje brzo, izazivajući najmanju moguću bol. Naime, kad se prereže vrat, zaustavi se dotok krvi u mozak te životinja odmah gubi svijest, mozak prvi odumire. U skladu s općenitim stajalištem Tore i Talmuda o nemućenju životinja, teži se k najmanjoj mogućoj boli

(Simmons, 2008.) i zabranjuje se mučenje, odnosno okrutnost prema životinjama (Karasszon, 1988., Da-Don, 2004.). Što se *tradicije* i košera tiče, izražena je razlika između Židova i ostalih naroda, ističući tako privrženost judaizmu i poštovanju zakona hebrejskih rabina (Da-Don, 2004.).

Zaključak

Cilj razmatranja o čistim i nečistim životinjama te životinjama za žrtvovanje i klanje kod starih Hebreja bio je prikazati medicinski opravdani vid starozavjetnog biblijskog i izvanbiblijskog zapisa koji se odnose na zdravlje ljudi i životinja. Izneseni zakoni potječu iz Tore – hebrejskog Zakona, posebice iz njegove treće knjige – Levitskog zakonika. Razmatrani zakoni bili su *preventivnog tipa sa svrhom profilakse određene bolesti*. Isti su se očito pokazali uspješnima budući da su nastali oko 1500 godina prije Krista, a oni i hebrejski narod koji ih je čuvao su unatoč raznim velikim okolnim utjecajima opstali do dan danas.

Razmatranjem spomenutih zakona vidljivo je da u kulturi i vjeri Hebreja nije bilo prakticiranja magije ni čarobnjaštva, u smislu da bi takav utjecaj iz susjednih naroda trajno prešao u njihovu kulturu. Mnogo toga što su prakticirale kulture koje su okruživale Hebreje, poput Babilonaca, Egipćana, Kanaanaca, bilo je neljudski i amoralno. Nasuprot njima, iako su bili u stalnome međusobnom kontaktu, Hebreji su imali samo jednoga Boga, savršenoga i svetoga, za čiji su plan znali i čija im je volja bila objavljena te čijih su se zakona držali. Iz tog međuodnosa Hebrej - Zakon - Bog proizašao je zdrav međuljudski odnos, kako na duhovnom području tako i u fizičkom obliku, a on se odnosio i na međuodnos sa životinjama.

Hebreji su se kroz razdoblje od 3500 godina oduprli raznoraznim nevoljama i bolestima, upravo pridržavanjem objavljenih im zakona i pravila. Na taj su im način baš ti zakoni omogućili očuvanje posebnosti i jedinstvenosti na svjetskoj

pozornici (Schultz, 1970.) ujedno ih čuvajući od stapanja s religijama okolnih naroda. Ovdje zapravo zasad jednim dijelom zastajemo, jer je nemoguće u potpunosti objasniti podrijetlo zakona po kojima su Hebreji usmjeravali svoj život. S obzirom da ih nisu imali od koga u danom obliku preuzeti, nejasno je kako su ih mogli sami u tako naprednom obliku izmisliti. To je ona nama nadnaravna dimenzija danih im zakona.

Usljed iznesenog, ne čudi što osim zajedničkih značajki kao što su općenito žrtvovanje životinja i *propisi o onome što je dopušteno i što nije*, u Hebreja uočavamo brigu za domaće životinje kroz *selekciju* u stadu, kroz *inspekciju* pri odabiru na poželjne, odnosno nepoželjne osobine, pri samom činu žrtvovanja kao i *kastraciju* za koju možemo pretpostaviti da je bila činjena i sa svrhom kontroliranja, odnosno ograničavanja rasplodivanja. Isto tako, *košer* način klanja i pripreme životinjskog mesa ukazuje na *praktične veterinarsko zdravstvene i etičke* te vjerske i tradicijske značajke.

Očito su svi navođeni i razmatrani zakoni zajedno ispunjavali točno određenu ulogu, a ona je održati hebrejski, Božji narod blagoslovljenim – ljude i životinje zdravima.

Sažetak

Ovim radom prikazane su čiste i nečiste životinje i životinje za žrtvovanje i klanje u starih Hebreja. S obzirom da su Hebreji na svojim počecima bili narod nomadskih pastira, svakodnevn život bio im je neraskidivo povezan sa životinjama. U tom kontekstu ispunjava se uloga domaćih životinja, posebno goveda, ovaca i koza, za prehranu naroda kao i za obrede žrtvovanja životinja. Za razmatranja korišten je starozavjetni biblijski zapis Tore – Zakona, a ponajviše knjiga Levitskog zakonika. U njoj su propisane čiste i nečiste životinje, čiji opravdani i praktični aspekt vidimo u prevenciji trovanja i pojave te širenja bolesti. S obzirom na to da su životinje za žrtve morale biti bez mana, nedostataka u fizionomiji,

gotovo savršene po fenotipu, zaključuje se da su ih pastiri odabirali, selekcionirali na poželjna svojstva. Tu je vidljiva i inspekcija te je prisutna i kastracija životinja. Kroz zapis u Talmudu pojašnjen je pojam košer klanja i košer životinja, čija se opravdanost vidi kroz zdravu prehranu i obziranost prema životinjama. U razmatranim zapisima ističe se visoki stupanj svijesti i odgovornosti prema Bogu i njegovim zakonima, bližnjih i životinja, posebice prilikom uzgoja i klanja.

Ključne riječi: *Hebreji, povijest veterinarske i humane medicine, čiste i nečiste životinje, žrtvovanje životinja, košer*

Literatura

- ALEXANDER, D. i P. ALEXANDER (1989): Biblijski priručnik. Duhovna stvarnost, Zagreb.
- DA-DON, K. (2004): Židovstvo-život, teologija i filozofija. Profil, Zagreb.
- GLEISINGER, L. (1954): Medicina kroz vjekove. Zora – državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb.
- HUGHES, G. i S. TRAVIS (1985): Biblija u vremenu i prostoru. Duhovna stvarnost, Zagreb.
- KARASSZON, D. (1988): A Concise History of Veterinary Medicine. Akademiai Kiado, Budapest.
- KAŠTELAN, J. i B. DUDA (1999): Biblija – Stari i Novi zavjet bez deuterokanonskih knjiga. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- MacARTHUR, J. (1997): The MacArthur Study Bible. Thomas Nelson Bibles, USA.
- MacKINTOSH, C. H. (1988): Misli o 5. knjizi Mojsijevoj. Bratski vjesnik, Zagreb.
- OSLER, W. (1913): The History Of Medicine Ancient To Modern, Yale University – series of lectures on the Silliman Foundation. <http://www.vinnys1store.com/historyofmedicineancienttomodern.html>
- REMMERS, A. (2001): Pregled Starog zavjeta, Udruga kršćana za sastajanje, promicanje duhovne kulture i obavljanje humanitarne djelatnosti, Rijeka.
- SCHULTZ, S. J. (1970): The Old Testament Speaks. Harper & Row Publishers, New York, USA.
- SIMMONS, S. (2008): O košer hrani. Jewish Community of Bosnia and Herzegovina www.benevolencija.eu.org
- STANOJEVIĆ, V. (1962): Istorija medicine. Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb.
- ŠARIĆ, I. (1998/9): Biblija ili Sveto Pismo, Braća i prijatelji od zapada. Čakovec.
- ŠKROBONJA, A., A. MUZUR i V. ROTSCHILD (2003): Povijest medicine za praktičare. Adamić d.o.o., Rijeka.
- TENNEY, M. C. (1977): The Zondervan Pictorial Bible Dictionary. Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan, USA.
- THORWALD, J. (1991): Moć i znanje drevnih liječnika. August Cesarec, Zagreb.
- VERBER, E. (1990): Talmud. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- VUČEVAC BAJT, V. (1993): Povijest veterinarstva. Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- VUČEVAC BAJT, V. i P. DŽAJA (2005): Uvod u veterinarstvo – treće preuređeno izdanje, Veterinarski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu.
- ŽIVIČNJAK, T. (2005/2006): Tropske parazitarne bolesti – predavanje. Veterinarski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

Animal cleanliness and sacrifice by the early Hebrews

Saša ZAVRTNIK, DVM, Geotechnical Faculty University of Zagreb, Varaždin, Croatia; Damir ŽUBČIĆ, DVM, PhD, Full Professor, Faculty of Veterinary Medicine University of Zagreb, Croatia

This study discusses animal cleanliness and sacrifice by the Early Hebrews. The Hebrews were initially a nomadic nation of shepherds, and their daily life was closely interconnected with animals. In this context, the role of domestic animals, mostly cattle, sheep and goats, was to serve as food for the people, and for use in the rituals of animal sacrifice. The Old Testament biblical record in Torah – The Law was consulted, primarily the book of Leviticus. In it, animals were regulated as clean or unclean, and justification for this regulation can be seen in the prevention of poisoning, and the occurrence and spread of disease. Since animals for sacrifice were required to be without fault, without any

imperfections in physiognomy, and almost perfect in phenotype, the conclusion is that shepherds selected animals based on desirable features. The inspection and castration of animals was also present. The Talmud record defines the concept of kosher slaughter and kosher animals and its purpose can be seen in healthy nutrition and in care for animals. The records depict a high awareness of and responsibility to God and His laws, and towards people and animals, especially during breeding and slaughtering.

Key words: *Hebrews, history of veterinary and human medicine, clean and unclean animals, sacrificing of animals, kosher*